

Olgierd Lenczewski

doktorant SGMK w Krakowie

ORCID: 0000-0001-6567-328X

Zbiór notatek i zapisków o Ziemi Świętej o. Norberta Golichowskiego OFM w Archiwum Prowincji OO. Bernardynów w Krakowie

Wstęp

Adam Golichowski przyszedł na świat 9 grudnia 1848 r. we Lwowie jako syn Marcina i Marii z domu Jaruszevskiej. Nauki na szczeblu elementarnym i gimnazjalnym pobierał w rodzinnym mieście. W 1869 r. wstąpił do Zakonu Braci Mniejszych (Bernardynów) w Leżajsku, gdzie przybrał imię Norbert. Po odbyciu nowicjatu kształcił się we lwowskim studium zakonnym i tarnowskim seminarium. W Tarnowie został wyświęcony na prezbitera (1873), zarówno tam, jak i w Rzeszowie (1874), uczył religii. Następnie aż do otrzymania obediencji zakonnej do Palestyny w 1887 r. przebywał we Lwowie. Poza katechizowaniem, sprawował we Lwowie obowiązki wikarego i superiora w parafii św. Andrzeja Apostoła oraz wykładał teologię pastoralną.

Pod koniec 1887 r. wyjechał do Ziemi Świętej, gdzie przebywał do lutego 1894 r. Na misji pełnił rozmaite funkcje. Między innymi obrano go dyskretem dla narodowości niemieckiej oraz powierzono wykłady z prawa kanonicznego i teologii moralnej w klasztorze Najświętszego Zbawiciela w Jerozolimie. Do Lwowa powrócił w kwietniu 1894 r., gdzie mieszkał aż do 1915 r. W tym czasie administrował lwowską parafią św. Andrzeja Apostoła (1895–1897). Posługując we Lwowie opublikował w periodyku „Le Missioni Francescane in Palestina” (1896–1897) część wspomnień z Ziemi

Świętej autorstwa o. Andrzeja Jordana OFM¹. W latach 1897–1899 przeniósł się do Krakowa, gdzie pełnił funkcję gwardiana w klasztorze bernardynskim na Stradomiu. W czasie swojego pobytu w Krakowie redagował periodyk „Dzwonek III Zakonu” (wrzesień 1897 – kwiecień 1898), a po powrocie do Lwowa w studium zakonnym zlecono mu w latach 1902–1912 wykłady z teologii moralnej i pastoralnej. Następnie zamieszkał w Leżajsku, gdzie zmarł 21 maja 1921 r.²

Golichowski pozostawił po sobie bogaty zbiór rękopisów. Swoje zapiski z pobytu w Ziemi Świętej zaczął prowadzić w 1888 r. Jak zaznaczył: „piszę dla siebie, jako cenną pamiątkę mego pobytu w Ziemi Świętej, dlatego nie dbam, co się z nim[i] po mojej śmierci stanie i na jakie trafi[a] przygody”³. Notatki dotyczące pobytu w Ziemi Świętej są rozproszone w dziesięciu manuskryptach⁴, przechowywanych w Archiwum Prowincji OO. Bernardynów w Krakowie⁵:

1. „Pamiętnik... od r. 1873 spisany z dawnych zapisków w r. 1915 w klasztorze rzeszowski, a następnie leżajskim”, t. 1 (RGP-k-89, s. 201),
2. „Pamiętnik z czasu wojny między Austrią, Prusami a Rosją w r. 1914, 1915, 1916, 1917 oraz inne zapiski...”, t. 2 (RGP-k-90, k. 1–76, s. 77–145),

¹ Andrzej Jordan (zm. 1791), misjonarz, do zakonu braci mniejszych wstąpił w Leżajsku w 1730 r., święcenia kapłańskie przyjął w 1740 r. W 1755 r. otrzymał obediencję zakonną do Ziemi Świętej. Do kraju powrócił w 1759 r., zob. A. J. Szeinke, *Polscy bracia mniejsi w służbie Ziemi Świętej 1342-1995*, Poznań 1995, s. 85-86.

² Biogram napisany na podstawie: N. Golichowski, *Przed nową epoką. Materyały do historii oo. Bernardynów w Polsce*, Kraków 1899, s. 253-254, 318-319; *Nowe książki. O. Norbert Golichowski: Ziemia Święta, przewodnik po Palestynie*, „Wędrowiec” 9, 1900, s. 178-179; R. Gustaw, *Golichowski Norbert*, PSB, t. 7, Wrocław-Kraków-Warszawa 1959-1960, s. 220-221; H. E. Wyczawski, *Golichowski Norbert Adam*, [w:] *Słownik polskich pisarzy franciszkańskich* (dalej: SPPF), red. H. E. Wyczawski, Warszawa 1981, s. 146-147; Idem, *Golichowski Norbert Adam*, [w:] *Słownik polskich teologów katolickich* (dalej: SPTK), red. H. E. Wyczawski, Warszawa 1981, s. 549-550; K. Grudziński, *Golichowski Norbert*, [w:] *Polscy kanoniści (wiek XIX i XX)*, cz. 1, oprac. J. Bar, Warszawa 1981, s. 146; B. Migdał, *Golichowski Norbert*, EK, t. 5, Lublin 1989, kol. 1262-1263; A. J. Szeinke, *Polscy bracia mniejsi...*, s. 77-78.

³ N. Golichowski, *Palestyna, czyli pokłosie zebrane z różnych autorów i własne spostrzeżenia*, rkps w Archiwum Prowincji OO. Bernardynów w Krakowie, RGP-k-93 (dalej: Gol 93), k. 4. Podobne stwierdzenia znajdujemy we wstępie do innych wspomnień, zob. D. Koczur, *Pielgrzymka misyjna do Ziemi Świętej, Syrii, Samaryi, Galilei i Egiptu w latach 1856. do 1857. po raz pierwszy a po drugi najnowsza 1878. do 1879. ostatnia*, Frydek 1880, s. 6-7; L. Pięta, *Podróż dwukrotna do Ziemi Świętej, Jeruzalem i Rzymu, odbyta w latach 1873 i 1881*, Kraków 1887, s. 1; J. Hussarzewski, *Wspomnienia z naszej podróży na Wschodzie 1871-1872*, oprac. H. Kaczmarek, Kraków 2009, s. 17.

⁴ W wyniku dalszych dociekań ustaliłem, że zapiski te zamieścił w dwunastu rękopisach, zob. O. Lenczewski, *Ziemia Święta w oczach Norberta Golichowskiego* [w druku].

⁵ W dalszej części artykułu dzieła Golichowskiego cytuję, oprócz Z 34, jako Gol 89, 90, 91, 92, 93, 94, 96, 121, 122.

3. „Autobiografia o. Norberta Golichowskiego, napisana dla jego przyjaciół Bolesławów Eulenfeldów” (RGP-k-91, s. 66),
4. „Statystyczne opracowanie stanu zakonu Braci Mniejszych (Bernardynów) za lata 1918–1920...; zapiski biograficzne o bernardynach XIX i początku XX w. ...”, (RGP-k-92, s. 130, 296),
5. „Palestyna, czyli pokłosie zebrane z różnych autorów i własne spostrzeżenia. Napisał Norbert Golichowski – misjonarz apostolski w Ziemi Świętej”, t. 1 (RGP-k-93, k. 248),
6. „Palestyna, czyli pokłosie zebrane z różnych autorów i własne spostrzeżenia. Napisał Norbert Golichowski – misjonarz apostolski w Ziemi Świętej”, t. 2 (RGP-k-94, k. 181),
7. „Zapiski o. Norberta Golichowskiego: notatki różne z Palestyny...” (RGP-k-96, s. 1-88),
8. „Diariusz podróży do Palestyny o. Norberta Golichowskiego OFM, misjonarza apostolskiego w Ziemi Świętej”, (RGP-k-121, s. 12),
9. „Notitiae Terrm Sanctam concernentes; Hiersolymis collectae per P. N. Golichowski OFM” (RGP-k-122, s. XLIX, 736),
10. „Słowniczek polsko-arabski własną ręką ułożony” (Z 34, s. 90).

Losy rękopisów Golichowskiego, ich charakter oraz stan zachowania

Manuskrypty o. Norberta aż do zorganizowania przez o. Hieronima E. Wyczawskiego OFM w latach 50. XX w. Archiwum Prowincji OO. Bernardynów w Krakowie znajdowały się w Leżajsku oraz we Lwowie, o czym świadczą pieczętki umieszczone w rękopisach.

Manuskrypty zachowały się w dobrym stanie. Notatki sporządzone przez bernardyna są z reguły czytelne. Kłopotów nastęrcza lektura jedynie niektórych stron rękopisu, ponieważ na szpaltach tych rozmieszczono wiele rozmaitych treści. Taki styl zapisu powoduje trudności z rozczytaniem pewnych fragmentów⁶. Problem sprawiają także notatki Golichowskiego czynione na marginaliach, gdyż nie zawsze odnoszą się do zamieszczonych w tekście informacji⁷.

Zastrzeżenia budzi niechronologiczna paginacja pewnych stron⁸, z tego powodu zastosowano numerację kart. Warto zaznaczyć, że niektóre z nich nie zostały zapisane⁹.

⁶ Zob. Gol 93, k. 70-70v.

⁷ Zob. Gol 94, k. 73v.

⁸ Zob. Gol 94, k. 75-76.

⁹ Zob. Gol 93, k. 187v-188, 245-246; Gol 94, k. 5v, 16-16v, 105v, 108v, 118v, 139v; Gol 96, s.

Badania nad manuskryptami

Siedem pierwszych rękopisów zinwentaryzowano w 1962 r.¹⁰, dwa kolejne w 2011 r.¹¹ Przed ich skatalogowaniem podawano, że wspomniane archiwum gromadzi „dokumenty osobiste i pamiętniki G-ego oraz inne jego rękopisy na najróżniejsze tematy, zwłaszcza pozostające w związku z jego pracą i pobytem w Palestynie”¹².

Po zinwentaryzowaniu rękopisów wzbudziły one zainteresowanie badaczy i wówczas rozpoczęto studia nad nimi. Prawdopodobnie jako pierwsi przestudiowali je: o. Bogdan Brzuszek OFM i o. Anzelm Szeinke OFM. Pierwszy z nich na ich kartach poszukiwał danych o br. Laurentym Pięcie OFM¹³. Drugiego interesowały materiały o życiu liturgicznym franciszkanów w Ziemi Świętej, o polskich braciach mniejszych sprawujących służbę Bożą na terenie Kustodii Ziemi Świętej, o fundacji Domu Polskiego w Jerozolimie oraz o ruchu pielgrzymkowym do Palestyny¹⁴.

O. Szeinke w swoim słowniku o polskich braciach mniejszych w Ziemi Świętej odnotował, że Gol 93 i 94 stanowią pamiętnik o. Golichowskiego, w którym bernardyn „oprócz własnych obserwacji zawarł sporo cennych wypisów odnoszących się do spraw polskich w archiwum Kustodii i poszczególnych klasztorów”¹⁵.

W XXI w. naukowcy z reguły, sięgali do Gol 93 i 94, gdyż znajdują się w nich informacje dotyczące kontaktów Polski z Ziemią Świętą, oraz dziejów franciszkańskiej Kustodii Ziemi Świętej¹⁶. Pomijano natomiast Gol 89, 90 i 92,

14, 25-26, 43-44.

¹⁰ *Katalog Archiwum Prowincji OO. Bernardynów w Krakowie*, cz. 2: rękopisy, oprac. H. E. Wyczawski, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 4, 1962, s. 147-148.

¹¹ *Katalog Archiwum Prowincji OO. Bernardynów w Krakowie*, cz. 2, oprac. Z. Kazanowska, Kraków 2011, mps w Archiwum Prowincji OO. Bernardynów w Krakowie, s. 92-93. Ostatniego manuskryptu nie zewidencjonowano, gdyż stanowi on załącznik do Gol 93 i 94.

¹² R. Gustaw, *op. cit.*, s. 221; W. F. Murawiec, *Kraków - Archiwum Prowincji Ojców Bernardynów*, w: *Rękopisy w zbiorach kościelnych*, t. 2, oprac. T. Makowski, Warszawa 2014, s. 138.

¹³ B. Brzuszek, *Brat Laurenty Pięta i jego opis podróży do Ziemi Świętej*, „*Pietas et Studium*” 10, 1965, s. 270-271, 281-284; Idem, *Pięta Franciszek*, PSB, t. 26, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1981, s. 200.

¹⁴ A. Szeinke, *O. Jukundyn Antoni Bielak OFM (1834-1900) i jego działalność w Ziemi Świętej*, „*Nasza Przeszłość*” 28, 1972, s. 186-187; 189-193; 200-202, 205, 208.

¹⁵ A. J. Szeinke, *Polscy bracia mniejsi...*, s. 78.

¹⁶ A. Szeinke, *O. Jukundyn Antoni Bielak OFM...*; H. Kaczmarek, *Polacy w Egipcie do 1914 roku*, Szczecin 2008; Idem, *Polacy i Egipt na przestrzeni wieków.: zapiski, dzienniki, wspomnienia z podróży*, Warszawa 2018; Idem, *Polish Middle Eastern Travels Until the End of the 19th Century: Current Research*, „*Perspektywy Kultury*” 3, 2020, s. 125; J. Myszor, *Pielgrzymki śląskie do Ziemi Świętej w latach 1840-1914*, Katowice 2017; Idem, *Wstęp*, [w:] *Pielgrzymki Józefa Goja*

w których Golichowski zamieścił rozmaite materiały o Ziemi Świętej, oraz Gol 122, w którym bernardyn gromadził notatki¹⁷ do swojego przewodnika po Palestynie, opublikowanego we Lwowie w 1896 r. Niedawno o. Aleksander Sitnik OFM ogłosił drukiem część rękopisu Gol 91¹⁸ oraz fragmenty Gol 96 i Gol 121¹⁹.

Obecny stan badań pokazuje, że wyżej wymienieni uczeni rozpatrywali wyłącznie fragmenty rękopiśmiennych notatek i zapisków o. Golichowskiego o Ziemi Świętej lub je publikowali. Nikt zaś nie dokonał przeglądu manuskryptów pod względem ich zawartości. W związku z tym, należy przyjrzeć się bliżej temu zagadnieniu.

Zawartość rękopisów o. Norberta Golichowskiego OFM

O. Norbert Golichowski OFM zamieścił w swoich rękopisach następujące treści:

- „Dziennik zwiedzania miejsc świętych”²⁰ (Gol 89, s. 28–30; Gol 91, s. 10–41²¹; Gol 93, k. 1v, 4–4v, 31, 33v–34, 56v–58v, 59v, 60v–66v, 71–112²², 178v–181v, 184v, 190v–193, 196–197, 208, 211–225v; Gol 94, k. 17–32v, 119–122; Gol 96²³, s. 27–42, 69–82, 85–87),
- uzupełnienia do dzieła o Palestynie (zebrane po powrocie do kraju²⁴) (Gol 90, k. 3v, 22–22v, 25v, 36, 42v, 48v, 75, s. 92; Gol 91, s. 45–47²⁵),

---

do Ziemi Świętej w 1902 i 1905 r., red. J. Myszor, Katowice 2023, s. 23; O. Lenczewski, *Polonica w księdze pielgrzymów jerozolimskich - Navis peregrinorum (1561-1695)*, „Nasza Przeszłość” 132, 2019, s. 102; Idem, *Sytuacja Kustodii Ziemi Świętej w II poł. XVII w.*, „Nasza Przeszłość” 133, 2020, s. 17; Idem, *Korespondencja między Kustodią Ziemi Świętej a władzami Rzeczypospolitej w latach 1671-1699*, „Nasza Przeszłość” 137, 2022, s. 75; Idem, *Polonica w Registrum Equitum Sancti Sepulchri (1561-1848)*, „Nasza Przeszłość” 138, 2022, s. 147; Idem, *Kustodia Ziemi Świętej w I poł. XVIII w.*, „Studia Franciszkańskie” 32, 2022, s. 140, 146; Idem, *Polskie badania nad polonikami w liber Navis peregrinorum (1561-1695)* [w druku].

¹⁷ Spisywał je od 1893 r. do 6 lutego 1894 r., zob. Gol 122, s. XLIX, 736.

¹⁸ A. K. Sitnik, *Norberta Golichowskiego OFM Autobiografia napisana dla jego przyjaciół Bolesławców Eulenfeldów*, [w:] *Habent omnia tempora sua. Prace ofiarowane ks. prof. dr hab. Januszowi Wyciśle*, red. Z. Gogoła, Kraków 2013, s. 450-471.

¹⁹ Idem, *Wspomnienia bernardyńskiego misjonarza w Ziemi Świętej Norberta Golichowskiego OFM (1848-1921)*, [w:] *Franciszkańska działalność misyjna w służbie Ewangelii*, red. M. R. Gęśla, A. K. Sitnik, Kalwaria Zebrzydowska 2020, s. 113-146.

²⁰ W jego skład wchodzi także glosy zamieszczone np. w Gol 93, k. 20v-21, 68v, 69v-70v, 113v, 143v, 159v, 209; Gol 94, k. 58, 61, 102v, 105.

²¹ Część tę opracował w marcu r. 1909 na podstawie zapisków dawnych, zob. Gol 91, s. 44.

²² Tę partię skończył przepisywać 14 lutego 1890 r., Gol 93, k. 112.

²³ O zawartości tego rękopisu Golichowski wspomina w Gol 93, k. 6.

²⁴ Obejmują lata 1896-1919.

²⁵ Notatki spisane we Lwowie 27 marca 1909 r., zob. Gol 91, s. 54.

- materiały o Polakach w Ziemi Świętej w XII-XIX wieku²⁶ oraz ich dziełach²⁷ (Gol 89, s. 112, 131, 160, 173; Gol 90, k. 76, s. 112; Gol 92, s. 146, 156, 171, 173; Gol 93, k. 1, 4v-56v, 195v; Gol 94, k. 66-100²⁸, 114-114v, 123-123v; Gol 96, s. 64-67),
- wątek o kościołach i zakładach chrześcijańskich w Jerozolimie (Gol 93, k. 66v-70v; Gol 94, k. 39-39v),
- dane o dziejach chrześcijaństwa w Jerozolimie (Gol 93, k. 115-119v),
- wątki archeologiczne (np. Gol 91, s. 47; Gol 93, k. 10v, 27, 29-29v, 33v-34, 43-43v, 60, 62, 69-70v, 112v, 133v-134v; Gol 94, k. 38; Gol 122, s. 348-404),
- ryciny wybranych obiektów w Jerozolimie (Gol 122),
- informacje o wskrzeszonym patriarchacie rzymskokatolickim w Jerozolimie (Gol 93, k. 119v-121v),
- wzmianki o zakonach działających w Ziemi Świętej (Gol 93, k. 122-123v, 126-127v; Gol 94, k. 38v-39v),
- statystykę i chronologię klasztorów, kościołów i kaplic w Palestynie obsługiwanych przez zakonników św. Franciszka (Gol 93, k. 128-133v, 136v-140),
- spis męczenników w Palestynie według martyrologium zakonnego (Gol 93, k. 58v-60v, 140v, 233v-236; Gol 96, s. 15),
- zagadnienie związane z liturgią obrządków chrześcijańskich (Gol 93, k. 124-125v, 141-173, 176v-178, 182v-184, 189-190v, 193-195, 197v-199v, 208-209, 210v-211, 236v; Gol 94, k. 7-16v, 112-113v),
- wzmianki na temat pisma arabskiego (Gol 90, k. 68; Gol 91, s. 47-50²⁹; Gol 93, k. 185-188v; 246v; Gol 94, k. 124-124v, Z 34),
- spis rzeczy (Gol 93, k. 237-243v),
- zapiski dotyczące życia społecznego, ekonomicznego i religijnego w Ziemi Świętej³⁰ (Gol 91, s. 51-53³¹; Gol 94, k. 55v-65v),
- notatki odnoszące się do flory, fauny, hydrosfery i klimatu³² Palestyny (głosa Gol 93, k. 15; Gol 94, k. 101-108; Gol 96, s. 3-13),
- dane o budowlach sakralnych (Gol 93, k. 135-136v; Gol 94, k. 35v-38),

²⁶ Nie obejmują one wzmianek o Polakach goszczących w powstałym w 1888 r. hospicjum pruskim, zob. Gol 94, k. 100v. Zapiski te znajdują się także na marginaliach np. Gol 93, k. 110v, 166, 213.

²⁷ Zob. także glosy Gol 93, k. 203; Gol 94, k. 181.

²⁸ Tę partię materiału skończył przepisywać 8 października 1891 r., zob. Gol 94, k. 100.

²⁹ Zob. przyp. 21.

³⁰ Te notatki autor zebrał w 1890 r. i przepisał 3 października 1891 r., zob. Gol 94, k. 65.

³¹ Zob. przyp. 21.

³² Niniejsze zapiski bernardyn spisywał na bieżąco (od 1888 r.), zob. Gol 94, k. 105-107; Gol 96, s. 3-13.

- bieżące wiadomości o działalności zakonu św. Franciszka, nie tylko w Palestynie (Gol 93, k. 123–127v; Gol 94, k. 99v; Gol 96, s. 15–17),
- rozdział o bullach i brewiach papieskich dla Ziemi Świętej (Gol 93, k. 243v–247),
- wątki z historii biblijnej³³ (Gol 93, k. 226–233),
- czynności duszpasterskie sprawowane przez siebie w Ziemi Świętej (Gol 89, s. 28; Gol 91, s. 43–44; głosa Gol 93, k. 67, 173–176v; Gol 94, k. 176v–179; Gol 96, s. 45–61; Gol 121, s. 3–4),
- co Polacy wyświadczyli Ziemi Świętej od r. 1888? (Gol 96, s. 62–63),
- wykaz swoich artykułów ogłaszanych w polskich a także zagranicznych periodykach (Gol 91, s. 42; Gol 94, k. 109–110v; Gol 96, s. 88),
- spis prac wydanych przed otrzymaniem obediencji zakonnej (Gol 94, k. 5),
- *miscellanea* (Gol 93, k. 1, 2–3v, 209–210, 247–248; Gol 94, k. 1–4v, 6v, 122v, 180 v),
- notatki o Jerozolimie z dzieł Józefa Flawiusza³⁴ (Gol 93, k. 112v–114v; Gol 122, s. 278–345),
- lista literatury palestyńskiej sporządzona przez Tytusa Toblera³⁵ (Gol 93, k. 199v–203; Gol 94, k. 111–111v),
- spis polskiej literatury o Ziemi Świętej (Gol 96, s. 64–67),
- zestawienie prac, z jakimi zapoznał się podczas swojego pobytu w Ziemi Świętej (Gol 93, k. 203–207v),
- wykaz miejsc odpustowych w Palestynie opracowanych na podstawie relacji Nompara de Caumonta³⁶ (Gol 94, k. 159, 165–167v), o. Feliksa Fabriego OP³⁷ (Gol 94, k. 159v–165, 181), o. Francesco Quaresmiego OFM³⁸ (Gol 94, k. 167v–172v) oraz o. Leonarda du Clou OFM³⁹ (głosy Gol 94, k. 167–171v),
- notatki o *via crucis* spisane na bazie rękopisu⁴⁰ przechowywanego w klasztorze OO. Lazarystów w Jerozolimie (Gol 94, k. 150–158v),
- wypisy na temat obecności zakonu franciszkańskiego w Kustodii

³³ Nad Gol 93, k. 226–231 pracował do 11 listopada 1890 r., zob. Gol 93, k. 231.

³⁴ *Flabii Iwshpouta ta euriskomena = Flavii Iosephi opera: graece et latine.*

³⁵ *Bibliographia Geographica Palaestinae*, oprac. T. Tobler, Leipzig 1867.

³⁶ N. de Caumont, *Yoyaie doultremer en Jhérusalem...*, wyd. A. Abury, Paris 1858.

³⁷ F. Fabri, *Evagatorium in Terrae Sanctae, Arabiae et Egypti peregrinationem*, t. 1–3, wyd. K. D. Hassler, Stuttgartia 1843–1849.

³⁸ F. Quaresmi, *Historica, theologica et moralis Terrae sanctae elucidatio*, t. 1–2, Venetia 1880–1881.

³⁹ L. du Clou, *Itinerarium breve Terrae sanctae*, wyd. P. Marcellinus a Civetia cum socio suo T. Dominichelli, Florentiae 1891.

⁴⁰ Golichowski podaje, że sporządził go o. Toulotte, zob. Gol 94, k. 150.

Ziemi Świętej (XIII-XX w.) sporządzone w oparciu o manuskrypt przechowywany w archiwum kustodialnym w Jerozolimie⁴¹ (Gol 94, k. 33-35), dzieło Marie Leona Patrema⁴² (Gol 94, k. 140-149v) oraz periodyk „Acta Ordinis Fratrum Minorum”⁴³ (Gol 90, s. 143; Gol 92, s. 75-76),

- ekstrakty⁴⁴ z relacji pewnego mnicha ruskiego pt. *Putywodytel po światoj Zemli z ilustracyami i planom Jerozolimy* wydanej w Odessie w 1886 r. (Gol 94, k. 125-139) oraz z przewodnika o Liévina de Hamme OFM⁴⁵ (głosy Gol 94, k. 125-126, 128, 130v-131, 132v, 134-135v, 137, 138, 139),
- wyciągi dotyczące dziejów Palestyny od IV do XIX w. dokonane na podstawie dzieł Wiktora Guérina⁴⁶ (Gol 94, k. 40-44) oraz Alfonsa Coureta⁴⁷ (Gol 94, k. 44v-55).

Notatki, które prowadził podczas pobytu w Ziemi Świętej wykorzystywał w swoich publikacjach, artykułach i monografiach⁴⁸. Część wyżej wymienionych materiałów bernardyn ze Lwowa publikował w polskich periodykach „Dzwonku III Zakonu” (1888-1889, 1891-1894), „Świątełku” (1888-1890), „Tygodniku Katolickim” (1891-1893), „Gazecie Kościelnej” (1893-1895), „Czasie” (1888-1891, 1893), „Krakusie” (1893), „Przeglądzie Powszechnym” (1889-1890) oraz „Gazecie Lwowskiej” (1888-1889). Ogłosił je w postaci blisko 50 szkiców⁴⁹. Dotychczas sporządzono ich fragmentaryczny wykaz⁵⁰.

⁴¹ Jest to dwuarkuszowy nie zeszyty dokument pt. *Note delle cose principali successe in S^a Custodia doppo che i Frati Osservanti governono in Compendio* (1426-1670), zob. Gol 94, k. 33. Pewne wyimki z niego przytoczył w swoich publikacjach, zob. N. Golichowski, *Ze Ziemi Świętej. C. Szlachta, lud i polskie pamiątki w Palestynie*, „Tygodnik Katolicki” 14, 1892, s. 108; Idem, *Ziemia Święta. Przewodnik po Palestynie*, Lwów 1896, s. 276.

⁴² M. L. Patrem, *Tableau synoptique de l'histoire le tout l'Ordre Séraphique de 1208 a 1878*, Paris 1879.

⁴³ Ukazuje się od 1882 r.

⁴⁴ Pracę nad nimi ukończył 28 maja 1892 r., zob. Gol 94, k. 139.

⁴⁵ L. de Hamme, *Guide-indicateur des sanctuaires et lieux historiques de la Terre-Sainte*, Jérusalem 1887.

⁴⁶ W. Guérin, *Jérusalem: son histoire, sa description, ses établissements religieux*, Paris 1889.

⁴⁷ A. Couret, *La Palestine sous les empereurs grecs 326-636*, Grenoble 1869.

⁴⁸ Por. N. Golichowski, *Ziemia Święta...*; por. Gol 93, k. 32v, 92-92v; N. Golichowski, *Przed nową epoką. Materyały do historii oo. Bernardynów w Polsce*, Kraków 1899, s. 10-11, 60, 62.

⁴⁹ Zob. Gol 94, k. 109-110v.

⁵⁰ J. Bar, *Udział polski w literaturze franciszkańskiej*, „Studia Theologica Varsaviensia” 1, 1963, s. 268-269; H. E. Wyczawski, *Golichowski*, [w:] SPTK, s. 551-552; Idem, *Golichowski* [w:] SPPF, s. 147-148.

Golichowski redagował artykuły w przystępny sposób, objętościowo były one niewielkie⁵¹. Niekiedy uzupełniały wariant umieszczony w manuskrypcie⁵². Zdarzało się jednak, że treści wydawane drukiem nie pokrywały się z wersją rękopiśmienną⁵³.

Wnioski

Dotąd nie dokonano całościowego przeglądu zbioru zapisków i notatek o. Golichowskiego pod względem ich zawartości. Powyżej wykazałem, że liczą one blisko 35 grup tematycznych. Sklasyfikowałem je pod kątem zawartych w nich wątków, ponieważ ze względu na specyficzny sposób zapisu, materiały zgromadzone w rękopisach Golichowskiego są rozmieszczone w różnych miejscach. Wiele fragmentów odnoszących się do nich pojawia się także w marginaliach. Analizując zawartość dzieł bernardyna można powiedzieć, kiedy dokładnie skończył pracę nad danym materiałem. Przeglądając rękopisy o. Norberta spostrzegłem, że niektóre wiadomości dopisywał po powrocie do kraju⁵⁴.

Do tej pory w literaturze przedmiotu zamieszczono wzmianki o kilkudziesięciu artykułach przesyłanych przez Golichowskiego z Ziemi Świętej do rozmaitych periodyków. Według mnie, korespondencja ta liczy przeszło 40 pozycji. Pomimo tego, kwestię tę nadal należy uznawać za otwartą, gdyż Golichowski w swoich pracach nie wspomina, że publikował także w „Missyach Katolickich”⁵⁵ czy w „Wieńcu Polskim”⁵⁶.

Sporządzając swoje rękopisy franciszkanin sięgnął do co najmniej 200 dzieł⁵⁷. Według ustaleń o. Szeinstekego pamiętnik Golichowskiego zawierają wyłącznie rękopisy Gol 93 i 94⁵⁸. Kartkując manuskrypty bernardyna stwierdziłem, że jego wspomnienia z pobytu na Bliskim Wschodzie

⁵¹ Por. Gol 94, k. 93-95v; N. Golichowski, *Ze Ziemi Świętej. C. Szlachta, lud i polskie pamiątki w Palestynie (dokończenie)*, „Tygodnik Katolicki” 15, 1892, s. 114.

⁵² Por. Gol 93, k. 96v; N. Golichowski, *Sprawozdanie z ruchu religijnego, społecznego i naukowego. Z Palestyny*, „Przegląd Powszechny” 22, 1889, s. 144; por. Gol 93, k. 236v; N. Golichowski, *List z Jerozolimy. Święto Bożego Narodzenia w Betleem 1888 r.*, dodatek do „Światełka” 1, 1889, nr 4, s. 1-2.

⁵³ Por. Gol 94, k. 66-69; N. Golichowski, *Ze Ziemi Świętej. C. Szlachta...*, s. 108-109.

⁵⁴ Zob. glosy Gol 93, k. 159v, 187; Gol 94, k. 115v; przyp. 21, 25-26.

⁵⁵ N. Golichowski, *Wiadomości bieżące z missyi. Jerozolima*, „Missye Katolickie” 9, 1892, s. 250-251.

⁵⁶ Idem, *Pielgrzymka do Ziemi Świętej...*, s. 114-116.

⁵⁷ W Gol 93 sporządził listę ok. 60 prac, z których korzystał, zob. Gol 93, k. 200v-207v.

⁵⁸ A. J. Szeinsteke, *Polscy bracia mniejsi...*, s. 78.

pojawiają się też w Gol 89, 91, 96, 121 i 122. O. Szeinke uznał, że w Gol 94 wymieniono nazwiska polskich pielgrzymów od XIV w. do 1890 r. włącznie⁵⁹. Moim zdaniem zapiski te zaczynają się w XII w., a kończą w 1894 r.

Na kartach rękopisów o. Norberta spotykamy wiele cennych materiałów o mało znanych w polskim piśmiennictwie rodzimych relacji pątniczych⁶⁰, np. księcia Józefa Maksymiliana Lubomirskiego⁶¹, literata Hieronima Feldmanowskiego⁶², ks. Adolfa Małachowskiego⁶³, czy dr. Józefa Polaka⁶⁴.

Dotychczas badacze analizujący obraz Ziemi Świętej w polskich relacjach pielgrzymich z XIX w. sięgali wyłącznie do deskrypcji czterech franciszkanów: o. Feliksa Laassnera, br. Dominka Koczura, br. Laurentego Pięty, a także korespondencji o. Jukundyna Bielaka z Ziemi Świętej publikowanej w prasie⁶⁵. Bez wątplenia lukę tę uzupełni nieznanym dotąd szerzej pamiętnik z peregrynacji do Ziemi Świętej autorstwa o. Norberta Golichowskiego.

Streszczenie

Artykuł omawia zbiór rękopiśmiennych notatek i zapisków o Ziemi Świętej autorstwa o. Norberta Golichowskiego OFM. Zespół ten liczy osiem prac i znajduje się w Archiwum Prowincji OO. Bernardynów w Krakowie. Dotąd badacze jedynie studiowali fragmenty tych manuskryptów. Na ich kartach poszukiwali głównie danych o kontaktach Polski z Ziemią Świętą oraz historii franciszkańskiej Kustodii Ziemi Świętej. Nie dokonali natomiast przeglądu rękopisów bernardyna pod względem zawartości.

SŁOWA KLUCZOWE: Archiwum Prowincji OO. Bernardynów w Krakowie, Norbert Golichowski, Palestyna, Ziemia Święta.

⁵⁹ A. Szeinke, *O. Jukundyn Antoni Bielak...*, przyp. 91, s. 193.

⁶⁰ Zob. Gol 93, k. 17; glosy Gol 94, k. 73, 83, 85 i 98.

⁶¹ J. Lubomirski, *Jérusalem: un incrédule en Terre Sainte*, Paris 1882.

⁶² H. Feldmanowski, *Palestyna. Album z podróży*, „Tygodnik Poznański” 14-26, 29-30, 32-37, 1862.

⁶³ A. Małachowski, *Chwile rzeczywistego szczęścia na ziemi, czyli wspomnienia z pielgrzymki do Ziemi Świętej*, Petersburg 1878.

⁶⁴ J. Polak, *Z wycieczki na Wschód (przez państwa Bałkańskie, do Turcji, Egiptu, Palestyny i Grecji)*. Wrażenia i notatki, Warszawa 1892.

⁶⁵ M. Tracz, *Betlejem polskie, Betlejem judzkie - wyobrażenia i obserwacja w polskich relacjach pielgrzymich z XIX wieku*, [w:] *Collectanea Euroasiatica Cracoviensia. Zrozumieć Eurazję. Od starożytności do czasów współczesnych*, red. J. Pietrusińska, P. Stalmaszczyk, Kraków 2003, s. 378, 386-387.

Summary

The article discusses a collection of handwritten notes and notes about the Holy Land by Father Norbert Golichowski, OFM. This group consists of eight works and is located in the Archives of the Province of the Bernardine Fathers in Krakow. So far, researchers have only studied fragments of these manuscripts. On their cards, they were mainly looking for data on Poland's contacts with the Holy Land and the history of the Franciscan Custody of the Holy Land. However, they did not review Bernardine's manuscripts in terms of content.

KEY WORDS: Archives of the Province of the Bernardine Fathers in Krakow, Norbert Golichowski, Palestine, Holy Land.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

Golichowski N., *Pamiętnik... od r. 1873 spisany z dawnych zapisków w r. 1915 w klasztorze rzeszowski, a następnie leżajskim*, rkps w Archiwum Prowincji OO. Bernardynów w Krakowie, t. 1, RGP-k-89.

Golichowski N., *Pamiętnik z czasu wojny między Austrią, Prusami a Rosją w r. 1914, 1915, 1916, 1917 oraz inne zapiski...*, rkps w Archiwum Prowincji OO. Bernardynów w Krakowie, t. 2, RGP-k-90.

Golichowski N., *Autobiografia o. Norberta Golichowskiego, napisana dla jego przyjaciół Bolesławów Eulenfeldów*, rkps w Archiwum Prowincji OO. Bernardynów w Krakowie, RGP-k-91.

Golichowski N., *Statystyczne opracowanie zakonu Braci Mniejszych (Bernardynów) za lata 1918-1920; zapiski biograficzne o bernardynach XIX i początku XX w. ...*, rkps w Archiwum Prowincji OO. Bernardynów w Krakowie, RGP-k-92.

Golichowski N., *Palestyna, czyli pokłosie zebrane z różnych autorów i własne spostrzeżenia*, rkps w Archiwum Prowincji OO. Bernardynów w Krakowie, RGP-k-93.

Golichowski N., *Palestyna, czyli pokłosie zebrane z różnych autorów i własne spostrzeżenia*, rkps w Archiwum Prowincji OO. Bernardynów w Krakowie, RGP-k-94.

Golichowski N., *Zapiski o. Norberta Golichowskiego: notatki różne z Palestyny...*, rkps w Archiwum Prowincji OO. Bernardynów w Krakowie, RGP-k-96.

Golichowski N., *Diariusz podróży do Palestyny o. Norberta Golichowskiego OFM, misjonarza apostołskiego w Ziemi Świętej*, rkps w Archiwum Prowincji OO. Bernardynów w Krakowie RGP-k-121.

Golichowski N., *Notitiae Terram Sanctam concernentes; Hiersolymis collectae per P. N. Golichowski OFM*, rkps w Archiwum Prowincji OO. Bernardynów w Krakowie, RGP-k-122.

Golichowski N., *Słowniczek polsko-arabski własną ręką ułożony*, rkps w Archiwum Prowincji OO. Bernardynów w Krakowie, Z 34.

Źródła drukowane

- Caumont N. de, *Yoyaie doultremer en Jhérusalem...*, wyd. A. Abury, Paris 1858.
- Clou L. du, *Itinerarium breve Terrae sanctae*, wyd. P. Marcellinus a Civetia cum socio suo T. Dominichelli, Florentiae 1891.
- Fabri F., *Evagatorium in Terrae Sanctae, Arabiae et Egypti peregrinationem*, t. 1-3, wyd. K. D. Hassler, Stuttgartia 1843-1849.
- Feldmanowski H., *Palestyna. Album z podróży*, „Tygodnik Poznański” 14-26, 29-30, 32-37, 1862.
- Flabiau Iwshpouta ta euriskomena = *Flavii Josephi opera: graece et latine*, t. 1-2, wyd. A. F. Didot, Paris 1865.
- Guérin W., *Jérusalem: son histoire, sa description, ses établissements religieux*, Paris 1889.
- Hussarzewski J., *Wspomnienia z naszej podróży na Wschodzie 1871-1872*, oprac. H. Kaczmarek, Kraków 2009.
- Koczur D., *Pielgrzymka missyjna do Ziemi Świętej, Syryi, Samaryi, Galileii i Egiptu w latach 1856. do 1857. po raz pierwszy a po drugi najnowsza 1878. do 1879. ostatnia*, Frydek 1880.
- Lubomirski J., *Jérusalem: un incrédule en Terre Sainte*, Paris 1882.
- Małachowski A., *Chwile rzeczywistego szczęścia na ziemi, czyli wspomnienia z pielgrzymki do Ziemi Świętej, Petersburg 1878*.
- Pięta L., *Podróż dwukrotna do Ziemi Świętej, Jeruzalem i Rzymu, odbyta w latach 1873 i 1881*, Kraków 1887.
- Polak J., *Z wycieczki na Wschód (przez państwa Bałkańskie, do Turcji, Egiptu, Palestyny i Grecji). Wrażenia i notatki*, Warszawa 1892.
- Quaresmi F., *Historica, theologica et moralis Terrae sanctae elucidatio*, t. 1-2, Venetia 1880-1881.

Literatura

- Bar J., *Udział polski w literaturze franciszkańskiej*, „*Studia Theologica Varsaviensia*” 1, 1963, s. 215-282.
- Bibliographia Geographica Palaestinae*, oprac. T. Tobler, Leipzig 1867.
- Brzuszek B., *Brat Laurenty Pięta i jego opis podróży do Ziemi Świętej*, „*Pietas et Studium*” 10, 1965, s. 266-286.
- Brzuszek B., *Pięta Franciszek*, PSB, t. 26, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1981, s. 199-200.
- Couret A., *La Palestine sous les empereurs grecs 326-636*, Grenoble 1869.
- Golichowski N., *List z Jerozolimy. Święto Bożego Narodzenia w Betleem 1888 r.*, dodatek do „*Światełka*” 1, 1889, nr 4, s. 1-2.
- Golichowski N., *Sprawozdanie z ruchu religijnego, społecznego i naukowego. Z Palestyny*, „*Przegląd Powszechny*” 22, 1889, s. 140-148.
- Golichowski N., *Pielgrzymka do Ziemi Świętej*, „*Wieniec Polski*”, z dn. 18 IV 1891, s. 114-116.
- Golichowski N., *Wiadomości bieżące z missyi. Jerozolima*, „*Missye Katolickie*” 9, 1892, s. 250-251.

- Golichowski N., *Ze Ziemi Świętej. C. Szlachta, lud i polskie pamiątki w Palestynie*, „Tygodnik Katolicki” 14, 1892, s. 108-109.
- Golichowski N., *Ze Ziemi Świętej. C. Szlachta, lud i polskie pamiątki w Palestynie (do-kończenie)*, „Tygodnik Katolicki” 15, 1892, s. 114-115.
- Golichowski N., *Ziemia Święta. Przewodnik po Palestynie*, Lwów 1896.
- Golichowski N., *Przed nową epoką. Materyały do historii oo. Bernardynów w Polsce*, Kraków 1899.
- Grudziński K., *Golichowski Norbert*, [w:] *Polscy kanoniści (wiek XIX i XX)*, cz. 1, oprac. J. Bar, Warszawa 1981, s. 146.
- Gustaw R., *Golichowski Norbert*, PSB, t. 7, Wrocław-Kraków-Warszawa 1959-1960, s. 220-221.
- Hamme L. de, *Guide-indicateur des sanctuaires et lieux historiques de la Terre-Sainte*, Jérusalem 1887.
- Kaczmarek H., *Polacy w Egipcie do 1914 roku*, Szczecin 2008.
- Kaczmarek H., *Polacy i Egipt na przestrzeni wieków: zapiski, dzienniki, wspomnienia z podróży*, Warszawa 2018.
- Kaczmarek H., *Polish Middle Eastern Travels Until the End of the 19th Century: Current Research*, „Perspektywy Kultury” 3, 2020, s. 115-134.
- Katalog Archiwum Prowincji OO. Bernardynów w Krakowie*, cz. 2: rękopisy, oprac. H. E. Wyczawski, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 4, 1962, s. 23-225.
- Katalog Archiwum Prowincji OO. Bernardynów w Krakowie*, cz. 2, oprac. Z. Kaznowska, Kraków 2011, mps w Archiwum OO. Bernardynów w Krakowie.
- Lenczewski O., *Polonica w księdze pielgrzymów jerozolimskich - Navis peregrinorum (1561-1695)*, „Nasza Przeszłość” 132, 2019, s. 95-111.
- Lenczewski O., *Sytuacja Kustodii Ziemi Świętej w II poł. XVII w.*, „Nasza Przeszłość” 133, 2020, s. 5-27.
- Lenczewski O., *Korespondencja między Kustodią Ziemi Świętej a władzami Rzeczypospolitej w latach 1671-1699*, „Nasza Przeszłość” 137, 2022, s. 69-91.
- Lenczewski O., *Polonica w Registrum Equitum Sancti Sepulchri (1561-1848)*, „Nasza Przeszłość” 138, 2022, s. 145-167.
- Lenczewski O., *Kustodia Ziemi Świętej w I poł. XVIII w.*, „Studia Franciszkańskie” 32, 2022, s. 137-150.
- Lenczewski O., *Polskie badania nad polonikami w liber Navis peregrinorum (1561-1695)* [w druku].
- Lenczewski O., *Ziemia Święta w oczach Norberta Golichowskiego* [w druku].
- Migdał B., *Golichowski Norbert*, EK, t. 5, Lublin 1989, kol. 1262-1263.
- Murawiec W. F., *Kraków - Archiwum Prowincji Ojców Bernardynów*, [w:] *Rękopisy w zbiorach kościelnych*, t. 2, oprac. T. Makowski, Warszawa 2014, s. 136-138.
- Myszor J., *Pielgrzymki śląskie do Ziemi Świętej w latach 1840-1914*, Katowice 2017.
- Myszor J., *Wstęp*, [w:] *Pielgrzymki Józefa Goja do Ziemi Świętej w 1902 i 1905 r.*, red. J. Myszor, Katowice 2023, s. 9-32.
- Nowe książki. O. Norbert Golichowski: Ziemia Święta, przewodnik po Palestynie*, „Wędrowiec” 9, 1900, s. 178-179.

- Patrem M. L., *Tableau synoptique de l'histoire le tout l'Ordre Séraphique de 1208 a 1878*, Paris 1879.
- Sitnik A. K., *Norberta Golichowskiego OFM Autobiografia napisana dla jego przyjaciół Bolestawców Eulenfeldów*, [w:] *Habent omnia tempora sua. Prace ofiarowane ks. prof. dr hab. Januszowi Wyciśle*, red. Z. Gogola, Kraków 2013, s. 450-471.
- Sitnik A. K., *Wspomnienia bernardyńskiego misjonarza w Ziemi Świętej Norberta Golichowskiego OFM (1848-1921)* [w:] *Franciszkańska działalność misyjna w służbie Ewangelii*, red. M. R. Gęśla, A. K. Sitnik, Kalwaria Zebrzydowska 2020, s. 113-146.
- Szteinke A., *O Jukundyn Antoni Bielak OFM (1834-1900) i jego działalność w Ziemi Świętej*, „*Nasza Przeszłość*” 28, 1972, s. 179-214.
- Szteinke A., *Polscy bracia mniejsi w służbie Ziemi Świętej 1342-1995*, Poznań 1995.
- Tracz M., *Betlejem polskie, Betlejem judzkie - wyobrażenia i obserwacja w polskich relacjach pielgrzymich z XIX wieku*, [w:] *Collectanea Euroasiatica Cracoviensia. Zrozumieć Eurazję. Od starożytności do czasów współczesnych*, red. J. Pietrusińska, P. Stalmaszczyk, Kraków 2003, s. 343-403.
- Wyczawski H. E., *Golichowski Norbert Adam*, [w:] *Słownik polskich teologów katolickich*, red. H. E. Wyczawski, Warszawa 1981, s. 549-552.
- Wyczawski H. E., *Golichowski Norbert Adam*, [w:] *Słownik polskich pisarzy franciszkańskich*, red. H. E. Wyczawski, Warszawa 1981, s. 146-149.